

Sak-työaikaselvitys:

Varhaiskasvatuksen opettajan suunnitteluun, arviointiin ja
oman toiminnan kehittämiseen tarkoitettu työaika

Ranta, S., Tili, S. & Kettumäki, S. 2019

JOHDANTO AIHEESEEN	2
LAPSIRYHMÄN ULKOPUOLISEN TYÖAJAN KEHITYS JA MERKITYS	5
KYSELYN TULOKSET	12
JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA	15

JOHDANTO AIHEESEEN

Ranta, S. & Tilli, S.

Kevään 2018 virka- ja työehtosopimusneuvottelut olivat usealle pettymys, koska korjausliikettä varhaiskasvatuksen henkilöstön palkoissa ei nähty. Voittona voitiin kuitenkin pitää sitä, että lapsiryhmän ulkopuolinen työaika lisääntyi ja palautui takaisin noin viiteen tuntiin (13 prosenttiin) viikossa eli 1987-lukua vastaavalle tasolle. Samalla tätä aikaa tarkennettiin mm. nimeämällä se suunnitteluun, arviointiin ja kehittämiseen tarkoitetuksi ajaksi eli sak-työajaksi. Työehtosopimus neuvoteltiin kahdeksi vuodeksi ja nyt, kun siitä on mennyt reilu neljännes, lähdimme selvittämään kuinka sopimusneuvotteluissa sovitut asiat toteutuvat arjessa.

Sak-työajasta on tehty useita kyselyitä paikallisesti, joiden avulla voidaan arvioida sak-työajan toteutumista paikallisella tasolla ja syventyä arvioimaan toteutumiseen liittyviä haasteita tarkemmin. Tämän selvityksen tarkoituksena on tuoda esille yleisesti kuinka sak-työaika toteutuu valtakunnan tasolla. Kysely laadittiin sekä kunta- että yksityiselle sektorille. Vastauksia saimme yhteensä **1685** (kunnat 86,2%; yksityinen palveluntuottaja 13,8%). Erot näiden kahden kyselyn vastausten välillä ovat selvät.

Kyselyn mukaan valtaosalla varhaiskasvatuksen opettajien, -erityisopettajien ja päiväkodin johtajien työehtosopimusten erityismääräystä ei noudateta sak-työajan osalta oikein. KARVIN julkaisemassa “Varhaiskasvatuksen laadun arvioinnin perusteet ja suositukset” -asiakirjassa (2018) osoitetaan, että työaikarakenteet ja -suunnittelu vaikuttavat siihen, kuinka suunnitelmallista varhaiskasvatusta voidaan toteuttaa. Varhaiskasvatukseen kohdistuneiden säästötoimenpiteiden on todettu ohjaavan työaikasuunnittelua eikä työaikasuunnittelua rakenneta henkilöstön osaamisen pohjalta. (Vlasov, ym., 2018.) Keväällä 2018 tehty [suhdelukuselvitys](#) nosti esille, kuinka henkilöstöresurssit ovat varhaiskasvatuksessa äärimmäisen tiukilla. Tähän on viitannut myös Kuntatyönantajien edustaja viime keväänä tehdyssä haastattelussa:

“Tuloksellista työtä tehdään nyt jo. Tiedetään, että mitoitus paukkuu nyt jo, on varmaan jokainen minuutti hyötykäytössä päiväkodeissa...” (A-Studio 23.4.2018 Kuntatyönantajien neuvottelupäällikkö Henriikka Nybondas-Kangas)

Kyseinen haastattelu on tehty ennen kuin lapsiryhmän ulkopuolinen työaika lisääntyi viidellä prosentilla. Tämä tarkoittaa, että sak-työajan toteutuminen nykyisillä resursseilla on

haastavaa. Muutama kunta on lisännyt henkilöstöresursseja, mutta valtaosa kunnista toimii samoilla resursseilla kuin ennenkin.

Mikä sak-työaika?

Viikkotyöajasta 1.5.2018 lähtien tulee varata 13% (eli noin viisi tuntia viikossa) lapsiryhmän ulkopuolella tapahtuvaan pedagogisen toiminnan suunnitteluun, arviointi- sekä kehittämistehtäviin (S-A-K). Tämä koskee kaikkia kelpoisuusehdot täyttäviä päiväkodin johtajia, varhaiskasvatuksen opettajia sekä -erityisopettajia, niin kunnallisessa kuin yksityisessäkin päiväkodissa. (Kvtes, Sostes, Avaintes.) Lapsiryhmän ulkopuolisen työajan lisäämistä on perusteltu sillä, että kyseisten tehtävien määrä on selkeästi lisääntynyt uuden varhaiskasvatuslain velvoitteiden myötä. Lain mukaan varhaiskasvatussuunnitelmat ja esiopetussuunnitelman laatii opettaja. (KT, 2018; KVTES/Liite 5; Varhaiskasvatuslaki)

Työvuoroluetteloon tulee varata riittävästi aikaa, jotta sak-työaika toteutuu. Aikaa ei saa merkitä ajankohtaan, jolloin pedagogista asiantuntemusta tarvitaan erityisen paljon lapsiryhmässä eikä aikaa saa jakaa liian pieniin osiin. Opettajien työssä sak-työajan tarve ei jakaudu tasaisesti toimintakauden aikana. Syksyllä aikaa tarvitaan enemmän suunnitteluun, kun laaditaan lasten varhaiskasvatussuunnitelmia ja esiopetussuunnitelmia ja keväällä, kun näiden suunnitelmien toteutumista arvioidaan. Sak-työaika voikin vaihdella kuukausittain varhaiskasvatuksen opettajan ja -erityisopettajan tarpeiden mukaan. Sak-työaika voidaan käyttää esimiehen ohjeistuksen mukaisesti myös työpaikan ulkopuolella. Mikäli sak-työaika toteutetaan työpaikalla, tulee siihen olla varattuna häiriötön ja rauhallinen työtila, riittävät tilat suunnittelumateriaalien säilytykselle, tietokoneita riittävä määrä, työpöytä ja säädettävä työtuoli. Materiaalit ja tilat tulee arvioida siten, että kaikilla opettajilla on mahdollisuus toteuttaa sak-työaika samanaikaisesti. (KT, 2018.)

Sak-työaika on tarkoitettu lapsiryhmän ulkopuolella tapahtuvaan pedagogisen toiminnan suunnitteluun, arviointi- sekä kehittämistehtäviin. Sak-työajalle on määritelty seuraavat kriteerit (KT, 2018)

1. Sak-työajan tulee tapahtua **lapsiryhmän ulkopuolella**.
2. Sak-työaika voidaan tehdä työpaikan ulkopuolella.
3. Sak-työaikaan **ei lasketa** keskusteluja vanhempien kanssa.
4. Sak-työaikaan **kuuluu lasten varhaiskasvatussuunnitelmien ja esiopetussuunnitelmien valmistelu**.
5. Moniammatilliset yhteistyötehtävät, tiimipalaverit, viikkoinfot, vanhempien tapaamiset tai koko henkilöstöä koskevat kokoukset, palaverit, koulutus- ja kehittämistilaisuudet **eivät kuulu sak-työaikaan**. (Sak-työaika ei ole kokoukset tai koulutukset, joissa on henkilöitä, joille sak-työaika ei kuulu.)

6. Sak-työaikaan **voidaan lukea yhteiset** (pedagogisen toiminnan suunnitteluun, arviointi- sekä kehittämistehtäviin tarkoitettut) **palaverit sellaisten henkilöiden kanssa, joille sak-työaika kuuluu** (esim. varhaiskasvatuksen opettajien kesken).

Lähteet:

- Avaintes (2018) Avaintyöntajat AVAINTA ry:n työehtosopimus 2018-2020. Saatavilla osoitteessa: <<https://goo.gl/cNbNfF>>
- KT (20.4.2018). Lastentarhanopettajan työaika koskevaan erityismääräykseen muutoksia 1.5.2018 alkaen. Ohje KVTES. Viitattu 22.9.2018. Saatavilla osoitteessa: <<https://goo.gl/WzRScy>>
- KVTES (2018) Liite 5. Viitattu 22.9.2018. Saatavilla osoitteessa: <<https://goo.gl/NC3Ck4>>
- Sostes (2018). Yksityisen sosiaalipalvelualan työehtosopimus 1.2.2018 – 31.3.2020. Saatavilla osoitteessa: <<https://goo.gl/ugJufY>>
- Varhaiskasvatuslaki 540/2018
- Vlasov, J., Salminen, J., Repo, L., Karila, K., Kinnunen, S., Mattila, V., Nukarinen, T., Parrila, S. & Sulonen, H. (2018) Varhaiskasvatuksen laadun arvioinnin perusteet ja suositukset. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut 24:2018.

LAPSIRYHMÄN ULKOPUOLISEN TYÖAJAN KEHITYS JA MERKITYS

Ranta, S. & Tilli, S.

Lapsiryhmän ulkopuolinen työaika on historiansa aikana muuttunut ja muuttanut muotoaan. 1960-luvulla lapsiryhmän ulkopuoliset tehtävät ei nähty kuuluvan työaikaan, mutta myös työaika oli silloin nykyistä lyhyempi. Vuonna 1974 lastentarhanopettajien viikkotyöaika nousi 40 tuntiin, jolloin lapsiryhmän ulkopuoliseksi työajaksi luettiin 35 tunnin ylittävä työaika. Vuonna 1998 viikkotyöaika lyheni 38 tuntiin sekä 15 minuuttiin. Työajasta vähentynyt 1 tunti 45 minuuttia vähenivät suoraan lapsiryhmän ulkopuolisesti työajasta. Aiemmin puhuttiin päiväkodin ulkopuolisesta työajasta, mutta vuonna 2007 se muuttui lapsiryhmän ulkopuoliseksi työajaksi. Lastentarhanopettajien erityistyöaikamääräys pysyi muuttumattomana yli 10 vuoden ajan 2007-2018 (poikkeuksena 2017, jolloin työaika lisääntyi kiky-sopimuksen myötä), kunnes viime keväänä neuvoteltiin sopimus, jolla luodaan mahdollisuuksia palata ajassa taaksepäin ja lapsiryhmän ulkopuolinen työaika nousi jälleen keskeiseksi osaksi lastentarhanopettajan työtä.

Aiemmin lapsiryhmän, tai päiväkodin, ulkopuolella olevan työn on nähty keskittyvän toiminnan suunnitteluun sekä yhteistyöhön vanhempien kanssa, mutta Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet sekä nykyinen sopimus käsittää toiminnan suunnittelun ja yhteistyötehtävien lisäksi toiminnan arvioinnin ja kehittämisen. Toiminnan suunnittelun, arvioinnin ja kehittämisen nähdään olevan korkealaatuisen pedagogisen varhaiskasvatuksen avaintekijöitä. (Bidabadi, ym. 2016; Hujala, Puroila, Parrila & Nivala 2007; Opetushallitus 2016; Varhaiskasvatustilasto 2016; Varhaiskasvatustilasto 2016.)

Lapsiryhmän ulkopuolisen työajan kehitys

- **1960-luku:** Viikkotyöaika on ollut **32-35h**, jonka lisäksi on ollut velvoitteita mm. vanhempaintapaamiset ja juhlat, jotka on tehty **työajan ulkopuolella**. (Pitkänen, 2017)
- **1974:** Lastentarhanopettajien viikkotyöaika nousi **40 tuntiin**, "Tästä työajasta voidaan kuitenkin **viisi tuntia viikossa** suorittaa asianomaisen kunnallisen viranomaisen luvalla varsinaisen **työpaikan ulkopuolella** lähinnä kotikäynteihin, vanhempien iltoihin sekä suunnittelu- ja valmistelutehtäviin."
- **1988:** Viikkotyöaika lyhenee. Uudeksi viikkotyöajaksi 38h 15minuuttia. "Tästä työajasta käytetään **35 tuntia ylittävä aika** asianomaisen kunnallisen viranomaisen ohjeiden mukaan varsinaisen työpaikan ulkopuolella lähinnä kotikäynteihin, vanhempien iltoihin sekä suunnittelu- ja valmistelutehtäviin. "
- **1998:** Aiemmin työpaikan ulkopuolella tehty työaika siirtyy osittain työpaikalla tehtäväksi ja sen pituudeksi suositellaan 8%. "Työntekijöiden säännöllisestä työajasta (38 ¼ tuntia) käytetään **edelleen riittävä aika** työnantajan ohjeiden mukaan **työpaikalla** vanhempainiltoihin, vanhempien tapaamisiin ja toiminnan yhteiseen

suunnitteluun sekä työpaikan ulkopuolella mm. muuhun toiminnan suunnitteluun ja valmisteluun sekä kotikäynteihin. Yleisesti on katsottu, että noin 8% kasvatushenkilöstön* työajasta kuuluu näihin tehtäviin, mikä otetaan huomioon työajan käyttöä ja työvuoroluetteloa päiväkodeissa suunniteltaessa.” (*kasvatushenkilöstöllä tarkoitetaan päiväkodin johtajana, lastentarhanopettajana tai erityislastentarhanopettajana toimivia kelpoisuusehdot täyttäviä viranhaltijoita)

- **2001:** Edellistä sopimusmääräystä on täsmennetty “-- mm. muuhun toiminnan suunnitteluun ja valmisteluun sekä kotikäynteihin. Tällaista muuta toiminnan suunnittelua on mm. **oman lapsiryhmän toiminnan suunnittelu.** ---” ja esiopetuksesta vastaavan työaika on tullut uutena erityismääräyksen kohtana “**Esiopetuksesta vastaavalle varataan tarpeellinen määrä aikaa opetussuunnitelman laatimiseen ja tarvittaessa myös lapsi- tai lapsiryhmäkohtaisen esiopetuksen suunnitelman tekemiseen.**”
- **2007:** Päiväkodin ulkopuolinen työaika muuttuu lapsiryhmän ulkopuoliseksi työajaksi ja ryhmässä toimivat johtajat saavat johtamiseen erillistä työaika: “Edellä 1 momentissa tarkoitetun työntekijän/viranhaltijan työajan käyttöä suunniteltaessa varataan säännöllisestä työajasta (38 tuntia 15 minuuttia) työvuoroluettelossa kulloinkin riittävä aika **lapsiryhmän ulkopuoliseen toimintaan** kuten toiminnan yhteiseen suunnitteluun, oman lapsiryhmän toiminnan suunnitteluun ja lasten vanhempien tapaamisiin, mistä ajasta **osa voidaan käyttää** esimiehen tarkempien ohjeiden mukaan työpaikan ulkopuolella. Lapsiryhmän ulkopuolisiin tehtäviin on yleisesti katsottu kuuluvan noin 8% työajasta. Esiopetuksesta vastaavalla tulee työajankäytön suunnittelussa ottaa huomioon myös opetussuunnitelman laatimiseen ja mahdollisen lapsi- ja lapsiryhmäkohtaisen esiopetussuunnitelman tekemiseen tarvittava aika sekä **lapsiryhmien opetukseen ja kasvatukseen osallistuvalla päiväkodin johtajalla päiväkodin johtamiseen ja esimiestyöhön tarvittava aika.**”
- **2017:** Säännöllinen työaika lisääntyy **38 tuntiin 45 minuuttiin.**
- **2018:** Siirryttiin sak-työaikaan, jonka myötä 8% kasvoi 13%:iin ja lasten vanhempien tapaamiset siirrettiin kuuluvaksi normaalityöaikaan. “Edellä 1 momentissa tarkoitetun työntekijän/viranhaltijan työajan käyttöä suunniteltaessa varataan säännöllisestä työajasta (38 tuntia 45 minuuttia) työvuoroluettelossa **kulloinkin** riittävä aika lapsiryhmän ulkopuoliseen **varhaiskasvatukseen ja esiopetuksen opetus- ja kasvatustyön suunnitteluun, arviointi- ja kehittämistehtäviin sekä esiopetus- ja varhaiskasvatussuunnitelmien laatimiseen.** Edellä mainittuihin lapsiryhmän ulkopuolisiin tehtäviin on yleisesti katsottu kuuluvan noin **13 %** työajasta. Osa työajasta voidaan käyttää esimiehen tarkempien ohjeiden mukaan työpaikan ulkopuolella. **Tämän lisäksi kulloinkin on varattava riittävä aika lasten vanhempien tapaamisiin sekä moniammatilliseen ja asiantuntijayhteistyöhön. Lapsiryhmien opetukseen ja kasvatukseen osallistuvalla päiväkodin johtajalla tulee työajan käytön suunnittelussa huomioida päiväkodin johtamiseen ja esimiestyöhön tarvittava aika.**”

Lapsiryhmän ulkopuolisen työajan merkitys

S=Suunnittelu

“Varhaiskasvatuksella tarkoitetaan lapsen suunnitelmallista ja tavoitteellista kasvatuksen, opetuksen ja hoidon muodostamaa kokonaisuutta, jossa painottuu erityisesti pedagogiikka”

(Varhaiskasvatuslaki 1 § 2)

Suunnittelua, arviointia sekä kehittämistä pidetään korkeatasoisen pedagogiikan ja tehokkaan oppimisen edellytyksenä (Opetushallitus, 2016; Sykes & Wilson, 2015). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden mukaan lastentarhanopettajalla on vastuu lapsiryhmän toiminnan suunnittelusta, suunnitelmallisuudesta ja tavoitteellisuudesta, sekä sen arvioinnista ja kehittämisestä (Opetushallitus 2016). Suunnittelun avulla opettaja valmistautuu opettamiseen sekä pystyy valitsemaan tehokkaita ja kohderyhmälle sopivat oppimismenetelmät oppimisen tueksi. Suunnitteluun kuuluu tavoitteiden asettaminen, oppimisen tarkoituksen määrittäminen, opettajat valitsevat ja muokkaavat käytössä olevia resursseja, rakentavat oppimisympäristön struktuurin, valitsevat ryhmittelyjärjestelyt sekä suunnittelevat erilaisten opetusmenetelmien ja arviointitapojen käyttämisestä. Suunnitteleamalla ja havainnoimalla opettaja pystyy huomioimaan opetuksessa oppilaiden erilaiset tarpeet, odotukset, huomioimaan heidän aikaisempia kokemuksiaan, taustojaan ja jo olemassa olevia kykyjään. (Sykes & Wilson, 2015, 20-21) Havaintojen perusteella opettaja suunnittelee lasten mielenkiinnon kohteiden mukaista toimintaa, ja herättää lapsissa kiinnostuksen oppimiseen. Havaintojensa ja arvioinnin perusteella toiminta voidaan suunnitella siten, että se osuu lapsen lähikehityksen vyöhykkeelle, jossa hän voi kehittyä ja

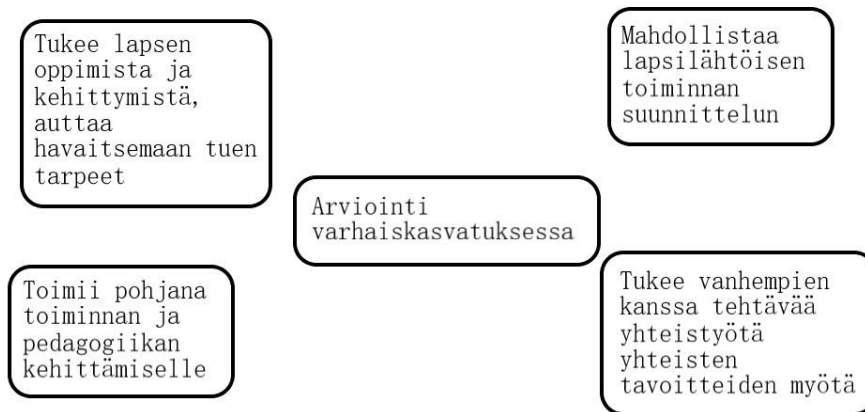
oppia yhdessä häntä tukevan aikuisen tai ryhmän avulla. Salmisen (2014) ja Syrjämäki ym. (2017) mukaan hyvin suunniteltu pedagoginen toiminta on lähtökohta lasten itsesäätelytaitojen, sosiaalisten taitojen ja sosiaalisen kompetenssin kehittymiselle (Vlasov ym. 2018, 60).

A=Arviointi

Uudessa varhaiskasvatuslaissa veloitetaan varhaiskasvatuksen järjestäjää ja tuottajaa arvioimaan varhaiskasvatusta, sekä osallistumaan ulkopuoliseen arviointiin. Näin arvioinnilla turvataan sekä varhaiskasvatuslain tarkoituksen toteuttaminen että varhaiskasvatuksen kehittäminen, sekä lapsen kehityksen, oppimisen ja hyvinvoinnin edellytysten edistäminen. (Varhaiskasvatuslaki 540/2018 pykälä 24). Päiväkodeissa arviointi tapahtuu pedagogisen toiminnan tasolla, ja kohdistuu prosessitekijöihin henkilöstön toiminnan ja lasten kokeman varhaiskasvatuksen laadun osalta (Vlasov ym. 2018, 23). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet lisää vielä, että arvioinnin tulee olla ”oma-aloitteellista, suunnitelmallista ja säännöllistä”, jotta se voi ylläpitää laatua ja auttaa toiminnan kehittämisessä (Opetushallitus, 2016, 60). Arvioinnin avulla voidaan tunnistaa toiminnan vahvuuksia ja kehittämistarpeita ja kehittää toimintaa ja näin nostaa varhaiskasvatuksen laatua (Opetushallitus, 2016, 60; Varhaiskasvatuslaki 540/2018 § 24).

Arvioinnin ja pedagogiikan teoreettinen lähtökohta muodostuu lapsen sosiokulttuurisen kontekstin ja kontekstuaalisen varhaiskasvatuksen merkityksen ymmärtämisestä. Kontekstuaalisuuden myötä arvioinnin kohteeksi otetaan lapsen koko kasvuympäristö, mikä tarkoittaa myös aikuisen toiminnan tarkastelua; miten aikuisen toiminta ja ratkaisut ovat vaikuttaneet yksittäiseen lapseen sekä lapsiryhmään, ja miten aikuisen omat arvot ja näkemykset vaikuttavat hänen tulkintoihinsa lapsista. (Heikka, Hujala, Turja & Fonsén 2012, 56.) Aikuisten toimintaa tarkastellessa tulee suhteuttaa siitä saatu tieto myös lapsen varhaiskasvatussuunnitelmassa sovittuihin toimintapoihin, sekä opetussuunnitelmaan, ja tarkastella niiden suhdetta esim. varhaiskasvatuksen arvopohjaan; toimiiko aikuinen sen mukaisesti.

Arvioinnilla tuetaan ja edistetään lasten oppimista sekä kehitetään opetusta, ja näin ollen sen voi nähdä olevan pedagogiikan ytimessä. Arvioinnilla pyritään ymmärtämään toiminnassa tapahtuvaa oppimista, jolloin katse on prosessissa eikä lapsen oppimistuloksessa. (Heikka, Hujala & Turja 2009, 53.) Arvioinnin avulla saadaan tietoa lasten kokemuksista, mielenkiinnon kohteista sekä lasten oppimisen, kasvun ja kehityksen edistymisestä. Sen avulla seurataan myös varhaiskasvatukselle asetettujen tavoitteiden saavuttamista, ja ryhmässä käytettävien toimintatapojen *sopivuutta/soveltuvuutta/laadukkuutta tms.* Arvioinnin avulla opettajat pystyvät kehittämään työtään sekä ryhmän pedagogiikkaa. (Heikka, Hujala & Turja 2009, 59). Arvioinnin laajasta ulottuvuudesta saa käsitystä oheisella kuvalla.

(Mukaiillen Heikka, Hujala & Turja 2009)

K=Kehittäminen

Toiminnan lisäksi opettaja kehittää lapsiryhmän oppimisympäristöä. Sen tulee herätellä lapsia pohtimaan, tutkimaan, kokeilemaan ja ratkaisemaan ongelmia, ja haluamaan oppia uusia asioita ja kehittymään. Ympäristön tulee perustua lapsen elämään liittyviin konkreettisiin aiheisiin ja elementteihin, joiden avulla he voivat aktiivisesti toimia leikeissään. Etenkin pienten lasten toiminta tapahtuu omaehtoisesti, kokemusten kautta, vuorovaikutteisesti leikkiessään. Oppimisympäristön kehittämisessä ja suunnittelussa tulee huomioida sen merkityksellisyys lapselle, mitä voi toteuttaa myös yhdessä lasten kanssa oppimisympäristöä rakentamalla. Tämä ei kuitenkaan poista oppimisympäristön pedagogista rakennetta, joka tulee muokata mm. lasten kehityspsykologinen tieto ja Vasun mukaisten laaja-alaisen osaamisen sekä oppimisen alueet huomioiden. (Hujala, Puroila, Parrila & Nivala 2007, 95; Opetushallitus, 2016.)

Lopuksi

Korkealaatuinen pedagogiikka vaatii opettajalta tehokkaiden oppimisstrategioiden sekä oppimismenetelmien valintaa oppimistilanteessa. Arvioinnin avulla opettaja pystyy kehittämään toimintaansa. Itsereflektion nähdään olevan suunnittelun ohella yksi tehokkaan opettamisen peruselementeistä. Arvioivan havainnoinnin avulla opettaja voi suunnitella oppimisprosessia varten tavoitteet, sisällöt ja menetelmät tukemaan lapsen kehitystä ja oppimista, ja palata prosessin lopuksi arvioimaan toimintaa ja käytäntöjä. Näiden havaintojen perusteella opettaja kehittää toimintaa vastaamaan entistä paremmin sekä yksittäisten lasten että koko lapsiryhmän tarpeita. Uusien opetusmenetelmien omaksuminen vaatii opettajalta itsensä kehittämistä ja sekä oman osaamisen täydentämistä. (Bidabadi, ym. 2016; Hujala, Puroila, Parrila & Nivala 2007, 88.) Karvin julkaisu varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden 2016 toimeenpanon arviointi vahvistaa täydennyskoulutuksen merkityksen myös varhaiskasvatuksen kentällä. Täydennyskoulutus nähtiin olevan keskeinen tekijä uuden varhaiskasvatussuunnitelman käyttöönotossa paikallisella tasolla. (Repo, ym., 2018.)

Lähteet:

Bidabadi, N., S., Isfahani, A., N., Rouhollani, A. & Khalili, R. (2016). Effective Teaching Methods in Higher Education: Requirements and Barries. Journal of Advance Medical Education and Professionalism. 4(4). 170-178. Saatavilla osoitteessa: <<https://goo.gl/ifp2hy>>

- Heikka, J., Hujala, E. & Turja, L. (2009) Arvioinnista opiksi. Havainnointi, arviointi ja suunnittelu varhaispedagogiikassa. Vantaa: Printel Oy.
- Heikka, J., Hujala, E., Turja, L. & Fonsén, E. (2012) Lapsikohtainen havainnointi ja arviointi varhaispedagogiikassa. Kirjassa E. Hujala & L. Turja (toim.) Varhaiskasvatuksen käsikirja, 54-66. PS-kustannus.
- Hujala, E., Puroila, A-M., Parrila, S. & Nivala, V. (2007) Päivähoidosta varhaiskasvatukseen. Edufin.
- KVES (1974). Liite 12
- KVES (1988).. Liite 12.
- KVTES (1998). Liite 12.
- KVTES (2001). Liite 12.
- KVTES (2007). Liite 5.
- KVTES (2017). Liite 5.
- KVTES (2018). Liite 5.
- Opetushallitus (2016). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016. OPH määräykset ja ohjeet 2016:17. Juvenes Print. Tampere. Saatavilla osoitteessa: <<https://goo.gl/uofrQw>>
- Pitkänen, M. (2017). Lastentarhanopettajien palvelussuhteen ehtoja koskeva toimintaympäristö 1970-luvun alussa. LTOL.
- Repo, L., Paananen, M., Mattila, V., Lerkkanen, M-K., Eskelinen, M., Gammelgård, L., Ulvinen, J., Hjelt, H. & Marjanen, J. (2018). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden 2016 toimeenpanon arviointi - Varhaiskasvatussuunnitelmien käyttöönotto ja sisällöt. Julkaisut 16:2018. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Saatavilla osoitteessa: <<https://goo.gl/zTJQNC>>
- Sykes, G. & Wilson, S. (2015). How Teachers Teach: Mapping the Terrain of Practice. Educational Testing Service. Saatavilla osoitteessa: <<https://goo.gl/RH1ZZA>>
- Varhaiskasvatuslaki 540/2018
- Vlasov, J., Salminen, J., Repo, L., Karila, K., Kinnunen, S., Mattila, V., Nukarinen, T., Parrila, S. & Sulonen, H. (2018) Varhaiskasvatuksen laadun arvioinnin perusteet ja suositukset. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut 24:2018.

KYSELYN TULOKSET

Ranta, S. & Tilli, S.

Kyselyn toteutus

Kysely toteutettiin marraskuun 2018 aikana, ja sitä jaettiin varhaiskasvatushenkilöstölle Facebookin Tutkittua varhaiskasvatuksesta -sivun sekä varhaiskasvatusta käsittelevien Facebook-ryhmien kautta. Uudet työehtosopimukset ovat kaksivuotisia ja ne olivat olleet kyselyn toteutuksen aikana yli neljänneksen (yli 6kk) sopimuskauden kestoista voimassa.

Toteutimme kyselyn erikseen yksityiselle sektorille sekä kunnalliselle puolelle, mikä mahdollisti näiden sektoreiden vastausten vertailun toisiinsa. Sak-työaikakyselyyn saimme vastauksia 1453 (86,2%) kunnalliselta puolelta sekä 232 (13,8%) yksityiseltä sektorilta. Karvin mukaan yksityisen varhaiskasvatuksen osuus on noin 16% (Karvi 2017), mutta on arvioitu, että yksityisen osuus on hieman siitä noussut. Näin ollen vastausten jakaantuminen vastaa läheisesti nykytilannetta.

Taustatiedot

Vastauksia kyselyyn saimme kaikista maakunnista, mutta eniten vastauksia tuli Uudeltamaalta (35,7% kunnallinen sekä 25,4% yksityinen). Kunnalta vastauksia tuli alueellisesti toiseksi eniten Varsinais-Suomesta (9,4%) ja kolmanneksi eniten Pirkanmaalta (8,5%), kun taas yksityiseltä sektorilta toiseksi eniten vastauksia tuli Pohjois-Pohjanmaalta (14,2%) ja kolmanneksi eniten Varsinais-Suomesta (12,9). Selkeä ero oli myös Lapin osuudessa; se oli kunnallisen vastauksissa vasta kahdeksas 3% osuudella, kun taas yksityisellä neljäntenä 6% osuudellaan. Alueelliset erot vastausten määrässä selittyvät osin yksityisen varhaiskasvatuksen määrästä suhteessa kunnallisen varhaiskasvatuspalvelun määrään.

Valtaosa kysymyksiin vastanneista toimi varhaiskasvatuksen opettajina. Kunnallisella puolella toimenkuva jakaantui seuraavasti: varhaiskasvatuksen opettaja 88,5%, varhaiskasvatuksen erityisopettaja 6,1% ja päiväkodin johtaja 5,4%. Yksityisellä sektorilla vastaavat luvut olivat varhaiskasvatuksen opettaja 83,2%, varhaiskasvatuksen erityisopettaja 1,7%, päiväkodin johtaja 9,9% sekä päiväkodin vastaava varhaiskasvatuksen opettaja 5,2%. Yksityisellä työskentelevistä 80,1% ilmoitti sopimukseen yksityisen sosiaalipalvelualan työehtosopimuksen, 11,1% Avaintyöntajat AVAINTA ry:n työehtosopimuksen ja 8,8% vastanneista ei osannut sanoa mihin sopimukseen kuuluu.

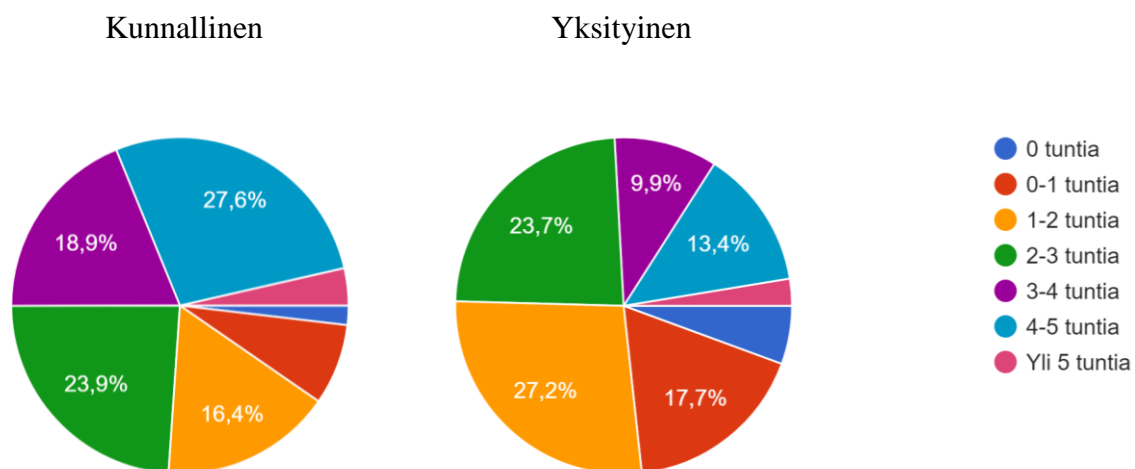
Henkilökuntamäärään liittyvissä muutoksissa oli kyselyssä eroja sen suhteen työskenteliko yksityisellä vai kunnallisella työnantajalla. Kunnalliseen kohdistetussa kyselyssä 6,6% vastanneista ilmoitti, että kunnassa on lisätty henkilökuntaa, kun yksityisellä puolella 4,4% vastaajista ilmoitti, että henkilökuntaa on lisätty. Kuitenkin yksityisellä työskentelevistä myös 3% ilmoitti, että henkilökuntaa on vähennetty, kun kuntapuolen vastaava luku oli 0,7%. Eroja oli myös sak-työajan merkitsemisessä työvuoroluetteloon. Kuntatyöntekijöistä 81,6% (joista

ei voida toteuttaa 13,1% ja 5,3% merkitään jälkikäteen) vastasi, että sak-työaika merkitään työvuoroluetteloon. Yksityisellä vastaava osuus oli 72,9% (joista ei voida toteuttaa 15,1% ja 5,2% merkitään jälkikäteen).

Sak-työajan toteutuminen

Kunnallisessa 68,8% ja yksityisessä 84% työehtosopimus ei täyty sak-työajan osalta.

Viikkotasolla sak-työaika toteutuu (Kuvio 1) keskimäärin kunnallisessa 4-5 tuntia 27,6% osalla vastaajista, ja lisäksi 3,6 % kertoi, että sak-työaika on viikossa yli 5 tuntia. Kyselyyn vastanneista kuntatyöntekijöistä 68,8%:lla työehtosopimus ei siis toteudu sak-työajan osalta. Vanhaan sopimuskauten ei yllä noin reilu neljännes (26,1%). Yksityisen puolen vastaajista 13,4% ilmoitti tekevänsä viikottain keskimäärin 4-5 tuntia sak-työaika ja 2,6%:lla vastaajista sak-työaika on yli 5 tuntia. Työehtosopimus sak-työajan osalta ei näin ollen täyty yksityisen sektorin lastentarhanopettajista 84%:lla. Yli puolet yksityisen vastaajista (50,5%) vastasi, ettei sak-työaika yllä edellisen sopimuskauden määräykseen (8%).

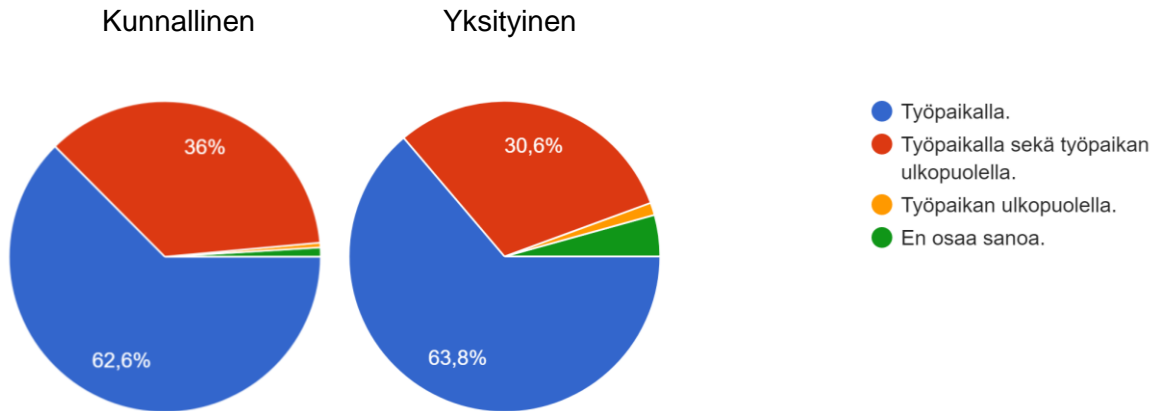

Kuvio 1. Viikossa lapsiryhmän ulkopuolista sak-aikaa toteutuu keskimäärin

Esimiehen toimesta annettu ohjeistus sak-työajasta on ollut puutteellista. Se ei ole ollut riittävää 57,1% (kunta) / 75,9% (yksityinen) vastaajan kohdalla ja epäselviä ohjeita, jotka eivät ole vastanneet työehtosopimusta ovat saaneet 21,2% (kunta) / 23,3% (yksityinen) vastanneista. Peruuntunutta sak-työaika ei yleensä tehdä. Kunnalla työskentelevistä 66,9% ja 75,4% yksityisellä työskentelevistä vastasivat, että peruuntunut sak-aika jää tekemättä, eikä sitä ole mahdollista tehdä kotona tai siirtää toiseen ajankohtaan. Myös sak-työajan seuranta on vähäistä; sitä ei seuraa 54,3% kunnan ja 68,1% yksityisen puolen vastanneista työntekijöistä.

Kunnallisen puolen vastaajista 62,6% ja yksityisen puolen vastaajista 63,8% ilmoitti tekevänsä sak-työajan työpaikalla (Kuvio 2). Ongelmalliseksi asian tekee se, että

kunnallisella puolella vain 20,5% ilmoitti, että heillä on käytössään saatavilla oleva erillinen häiriötön ja rauhallinen työtila sak-työajalle. Yksityisellä sektorilla vastaava luku oli 15,5%. Välineet olivat puolestaan riittävät vain 16,5% kuntapuolen sekä 9,9% yksityisen puolen vastaajien mukaan. Työsuojeluvaltuutettu oli vain harvassa yksikössä käynyt tarkastamassa työtilat sak-työajan käytölle (kunta 3,9% / yksityinen 4,3%).

Kuvio 2. Sak-työaika tehdään...

Yhteenveto

- Vastauksia yhteensä 1685 (Kunta 86,2%, yksityinen 13,8%)
- Työehtosopimus ei toteudu sak-työajan osalta kunnallisessa 68,8% ja yksityisellä 84% työntekijöistä.
- Edellisen sopimuskauden (8%) tasoon ei ylety kunnallisessa 26,1% ja yksityisellä 50,5% työntekijöistä.
- Kunnallisissa sak-työaika tehdään työpaikalla 62,6%. Työtilat kuitenkin riittävät vain 20,5% työntekijöistä. Yksityisellä sak-aika tehdään työpaikalla 63,8%. Työtilat kuitenkin riittävät vain 15,5% työntekijöistä.
- Kunnalla työskentelevistä 66,9% ja 75,4% yksityisellä työskentelevistä vastasivat, että peruuntunut sak-työaika jää tekemättä, eikä sitä ole mahdollista tehdä kotona tai siirtää toiseen ajankohtaan.
- Sak-ajan toteutumista ei seuraa 54,3% (kunta) / 68,1% (yksityinen) työntekijöistä

JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Ranta, S., Tilli, S. & Kettumäki, S.

Ranta, S., Tilli, S. & Kettumäki, S.

Selvityksessämme olemme pyrkineet luomaan katsauksen lastentarhanopettajien työajan historiaan ja selvittämään kuinka se toteutuu nykyisten sopimusmääreiden mukaisesti. Olemme keskittyneet kunnallisen työehtosopimuksen historiaan ja on muistettava, että työehtosopimusten historia on erilainen kuntasektorilla kuin yksityisellä puolella. Esimerkiksi yksityisen sosiaalipalvelualan työehtosopimuksen (sostes), johon 80,1% vastanneista yksityisen puolen työntekijöistä ilmoitti kuuluvansa, historia yltää vain 2000-luvulle.

Sak-työaika on ollut viime syksyn puhutuimpia aiheita varhaiskasvatuksen henkilöstölle suunnatuissa sosiaalisen median ryhmissä, joissa on lähes viikottain noussut kysymyksiä aiheita koskien. Lapsiryhmän ulkopuolisen työajan lisääntyminen on nostanut keskustelua sen puolesta ja sitä vastaan. Ihmetyksen aiheena on ollut muun muassa miksi aikaa on lisätty, kun sen toteuttamiseen ei ole resursseja. Resursseja ei kuitenkaan lisätä turhaan, minkä takia ensin on tehtävä päätökset ja sopimukset, jonka jälkeen näiden päätösten toteuttaminen voidaan aloittaa (Mäki 2018). Selvityksen pohjalta voidaan kuitenkin todeta, että päiväkotien arjessa on hankaluuksia yltää sak-työajan osalta edes 8% tasolle, joka vastaisi edellisten sopimuskausien tasoa. Jos lapsiryhmän ulkopuolisen työajan toteutumiseen ei oltu totuttu tai ei ole varattu resursseja aiemminkaan, on muutos ja lisäresurssoinnin tarve nyt entistä suurempi. Kilpailukyky sopimuksen myötä pidentynyt viikkotyöaika loi kunnille mahdollisuuksia suunnata tämä aika lapsiryhmän ulkopuoliseen työhön, jolloin uuden sopimuksen myötä sak-työaika olisi lisääntynyt vain 90 minuutilla (3,7%). ***Tämä herättää kysymyksen oliko lastentarhanopettajien lapsiryhmän ulkopuolinen työaika tipahtanut jo reilusti alle kahdeksan prosentin ennen kilpailukyky sopimusta, kun työehtosopimuksen edellyttämään kolmeen tuntiin ei ole päästy edes työaika pidentämällä.***

Varhaiskasvatustilain korostama suunnittelu ja keskustelut sak-työajan tarpeellisuudesta kertovat siitä, kuinka kauas ollaan ajautunut säännöllisestä suunnitteluajasta ja erkaannuttu ajatuksesta mitä kaikkea suunnitelmallinen ja pedagoginen toiminta itsessään vaatii. Suunnittelu on laadukkaan pedagogisen toiminnan edellytys ja näin ollen tärkeä osa opettajan professiota. Jo varhaiskasvatuksen määritelmä korostaa suunnittelua (Varhaiskasvatustilaki 1 § 2). Sak-työajan merkityksen avaaminen vaatii koko päiväkodin yhteistä keskustelua ja yhteisen ymmärryksen luomista sekä varhaiskasvatuksen tavoitteellisuuden ja suunnitelmallisuuden merkityksestä että varhaiskasvatuksen opettajan työnkuvasta.

Erot sak-työajan toteutumisessa yksityisen sekä kunnallisen palveluntuottajan välillä ovat huomattavat. Kunnallisella puolella 26,1% työntekijöistä ei yllä edellisten sopimuskausien (8%) tasolle, kun yksityisellä vastaava luku oli yli viisikymmentä prosenttia (50,5%). Viimeistään valtakunnallisen Varhaiskasvatustilasuunnitelman perusteiden velvoittavuuden olisi pitänyt poistaa ero kunnallisen ja yksityisen välillä, jos työehtosopimukset jätetään huomion ulkopuolelle. Kysymykseksi nousee **kuinka yksityiset palveluntuottajat pystyvät vastaamaan varhaiskasvatuksen laadullisiin vaatimuksiin ja riittävätkö heidän nykyiset taloudelliset resurssinsa siihen**. Tähän tulisi myös kuntien reagoida ja kiinnittää huomiota pohtiessaan palvelusetelin käyttöönottoa ja sen riittävyyttä sekä huolehtia myös ostopalvelun laadun arvioinnista ja valvonnasta.

Johtamistyöllä on vaikutusta siihen miten sak-työaika toteutuu, kuinka suuressa arvossa ja merkittävänä johtaja sak-työajan näkee. On kuitenkin muistettava, että toiminnan järjestämiseen vaikuttavat vahvasti myös muut tekijät, kuten arvot ja resurssit (esimerkiksi henkilöstön poissaolot sekä sijaispula). Lasten ja aikuisten välisten suhdelukujen tulee toteutua lain rajoissa, jolloin henkilöstö joutuu helposti joustamaan työajoissaan. On siis pohdittava ovatko varhaiskasvatukseen kohdistetut henkilöstöresurssit riittävät, jos sak-työaika joudutaan käyttämään henkilöstön poissaolojen paikkaamiseen. Mikäli sak-työaika käytetään muihin työtehtäviin tai toisen henkilön työtehtäviin, voimmeko silloin puhua ammattiin liittyvästä arvostuksesta kovinkaan vahvasti?

Kyselymme vastausten mukaan alle kolmasosassa (27,9% kunnallinen; 18,1% yksityinen) oli sak-työaikaohjetta käsitelty Kuntatyönantajan ohjeiden mukaisesti esimiehen johdolla yhteistoiminnassa työpaikkakokouksessa. Tässä tutkimuksessa ei verrattu vastauksia sen suhteen oliko ohjeen käsittelyllä vaikutusta sak-työajan toteutumisen suhteen, mutta vastausten perusteella sak-työaika oli lisääntynyt aiemmista sopimuskausista 31,2%:ssa kunnallisella ja 16%:ssa yksityisissä, mitkä herättävät pohtimaan mahdollista yhteyttä näiden välillä.

"Kyselyn tuloksista voimme päätellä, että usealla viikkotyöajan pidentyminen kolmellakymmenellä minuutilla on mennyt osaksi perustyötä ja siitä on tullut osa päivittäistä työaikaan lapsiryhmässä."

Lapsiryhmän ulkopuolisen työajan toteutumisen kannalta merkittävää on myös miten sak-työaikaan suhtaudumme ja millaiset vaatimukset omalle työnkuvalle asetamme. Hyvä

esimerkki on kilpailukyky sopimus. Kyselyn tuloksista voimme päätellä, että usealla viikkotyöajan pidentyminen kolmellakymmenellä minuutilla on mennyt osaksi perustyötä ja siitä on tullut osa päivittäistä työaika lapsiryhmässä. Voimmekin pohtia, toteutuuko lapsiryhmän ulkopuolinen työaika, mikäli työntekijä ei itse pidä sitä merkittävänä? Aiemmin lapsiryhmän ulkopuolinen työ on ollut selkeä osa lastentarhanopettajan työpäivää. Vielä 2000-luvun alussa lastentarhanopettaja oli päivästänsä 5,5 tuntia ryhmävastuussa, jonka ylittävä aika oli varattu kokouksiin, suunnitteluun sekä arviointiin (Onnismaa, ym. 2017).

Suunnitteluajan (sak-työajan) sulaututtua osaksi muuta työtä ja jäätyä jokaisen yksikön vastuulle, nousee työntekijän omat ja työyhteisön yhteiset arvot ohjaamaan työajan suunnittelua. Päiväkodissa, jossa vallitsee kulttuuri missä arvostetaan olemista lasten kanssa korkeammin kuin suunnittelua, varataan työyhteisössä vähemmän aikaa suunnittelulle. Tämä näkyy tekemättömyyden kulttuurina, jossa vetäydytään suunnittelusta ja toiminnasta antaen näin toiminnan nousta lasten spontaaneista aloitteista (Kalliala, 2012). Laadukas suunnittelu takaa sen, että lapsiryhmän tavoitteet on asetettu lapsiryhmän tarpeista käsin ja ne ovat kaikkien aikuisten tiedossa. Hyvät suunnitelmat takaavat, että lasten tuomat oppimisen mahdollisuudet pystytään hyödyntämään tavoitteiden mukaisesta ja spontaaneista tilanteista syntyy laadukasta varhaiskasvatusta. (Ks. esim. Siren-Tiusanen&Tiusanen, 2001; Munter, 2013; Puroila, 2003). Suunnittelu luo pohjan toiminnalle, jonka avulla ennakoitaan ja ohjataan yhteisön toimintaa asetettujen tavoitteiden mukaan. Hyvin pohditut tavoitteet ohjaavat “tässä ja nyt” tilanteita ja niiden kasvatukselliset mahdollisuudet pystytään näin hyödyntämään. (Karila, 2001.) Vain hyvin suunniteltu, riittävin resurssein varustettu ja laadukas varhaiskasvatus on merkittävää kaikille lapsille.

Haasteet lapsiryhmän ulkopuolisen työajan toteutumiseen liittyen ovat monisyiset. Onnismaa ym. (2017) artikkelista voi nostaa esille, että osaltaan lapsiryhmän ulkopuolisen työajan toteutumiseen vaikuttavat koulutuspoliittiset muutokset ja henkilöstörakenteen muutokset lapsiryhmissä. Myös tehtäväkuvien ristiriitaisuudet voidaan nostaa esille, kun pohdimme lapsiryhmän ulkopuolisen työajan kutistumiseen vaikuttavia tekijöitä. Uuden varhaiskasvatuslain myötä olemme hiljalleen pääsemässä pois ajatuksesta, jossa koulutuksen tuoma pääoma on sivuutettu. Tätä on kutsuttu “kaikki tekee kaikkea” -kulttuuriksi. Sen

ongelmaksi muodostuu, että koulutuksen tuoma osaaminen sivuutetaan täysin, kun työtehtävät ovat riippuvaisia työvuorosta eikä työnkuvasta. Opettajat luovuttavat oman pedagogisen vastuunsa muille ammattikunnille, jolloin voimme ymmärtää kaikkien olevan pedagogisessa osaamisessa samalla viivalla. Samalla lapsiryhmän ulkopuolisen työajan merkitys muuttuu ristiriitaiseksi, koska silloin se kuuluisi kaikille, vaikka sopimus määrittelee toisin.

“Varhaiskasvatuksen tulee olla lasten tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta edistävä ja syrjäytymistä ehkäisevä palvelu”

(Repo, ym. 2018)

Voiko pedagogista johtajuutta, pedagogiikan johtamista sekä pedagogista varhaiskasvatusta toteuttaa ilman sak-työaika? Nykytilanne ei vastaa lain määritelmää varhaiskasvatuksesta. Olemmeko tilanteessa, jossa suunnitelmallista varhaiskasvatusta ei voida tehdä? Ainakin tämä toteutuu hyvin eri tavoin eri päiväkodeissa, mikä asettaa lapset ja työntekijät erilaiseen asemaan. Varhaiskasvatuslain ja Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden tulisi tasata varhaiskasvatuksen laatua, kun samat toimintaa koskevat velvollisuudet koskevat koko henkilökuntaa paikkakunnasta riippumatta. Myös varhaiskasvatuksen opettajia koskeva työaikasopimus mahdollistaa valtakunnallisesti yhtenäisen työajan pedagogisen käytön, mutta tämän selvityksen valossa näin ei ole tapahtunut. ***Tulosten valossa herää huoli siitä kuinka yhdenvertaisessa asemassa lapset päiväkodeissa ovat suhteessa muihin paikkakuntiin tai lapsiryhmiin.***

Toimenpide-ehdotukset:

- Työvuorosuunnittelua tulee kehittää: Varhaiskasvatuksen opettajien lapsiryhmässä läsnäoloaika tulee pohtia uusien sopimusten valossa. Tulisiko palata malliin, jossa opettaja on ryhmässä 6h45min ja 60min ryhmän ulkopuolella? Samalla tulee pohtia mihin opettajan lapsiryhmässä oleva työaika sijoittuu pedagogisen toiminnan toteutumisen kannalta.
- Päiväkodin johtajille, varhaiskasvatuksen opettajille sekä varhaiskasvatuksen erityisopettajille tulee järjestää koulutuksia, joissa avataan sak-työajan merkitystä ja tehtävänkuvaan liittyviä velvollisuuksia sekä vaatimuksia. Sak-työajasta tulee keskustella työyhteisössä, jotta sen merkitys ymmärretään, ja sen sijoittamista työvuoroon tulee yhteisesti pohtia ryhmän tarpeiden ja pedagogiikan toteutumisen kannalta.
- Resurssien riittävyttä tulee pohtia: ovatko ne riittävät varhaiskasvatustoiminnan järjestämiseksi vai tarvitaanko lisähenkilökuntaa, jotta nykyisiä sopimuksia ja lakiasetuksia voidaan noudattaa.
- Tilojen riittävyys: Sak-työaika tulee voida tehdä päiväkodin ulkopuolella, mikäli päiväkodissa ei ole tähän varattua tilaa tai riittävästi välineitä tarjolla.
- Yksityisille palveluntuottajille tulee järjestää koulutusta nykyisistä työehtosopimuksista sekä varhaiskasvatuslain määräämistä vaatimuksista. Lisäksi varhaiskasvatuksen laadun arviointia tulee kehittää.

Lähteet

Kalliala, M. 2012. Lapsuus hoidossa? Aikuisten päätökset ja lasten kokemukset päivähoitossa. Helsinki: Gaudeamus.

Karila, K. 2001. Moniammatillisuus ja päiväkotitoiminnan suunnittelun perusteita. Teoksessa A. Helenius, K. Karila, H. Munter, P. Mäntynen & H. Siren-Tiusanen, Pienet päivähoitossa. Alle kolmivuotiaiden varhaiskasvatuksen perusteita. Helsinki: WSOY. 271–289.

Munter, H. 2013. Alle 3-vuotiaiden leikki, kuvittelu ja lasten aloitteisiin tarttuva narratiivinen pedagogiikka. Teoksessa K. Karila & L. Lipponen. Varhaiskasvatuksen pedagogiikka. Tampere: Vastapaino. 113–158.

Mäki, T. 2018. Haastattelu 12.12.

Puroila, A-M. 2003. Päiväkotiarjen rikkaus. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino oy.

Onnismaa, E-L., Kalliala, M. & Tahkokallio, L. (2017). Koulutuspoliittisen paradoksin jäljillä - Miten varhaiskasvatus muotoutui sosiaalialan koulutuksia suosivaksi. Kasvatus & Aika 11(3). 4-20. Saatavilla osoitteessa <<https://bit.ly/2ROhjXN>>

Repo, L., Paananen, M., Mattila, V., Lerkkanen, M-K., Eskelinen, M., Gammelgård, L., Ulvinen, J., Hjelt, H. & Marjanen, J. (2018). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden 2016 toimeenpanon arviointi - Varhaiskasvatussuunnitelmien käyttöönotto ja sisällöt. Julkaisut 16:2018. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Saatavilla osoitteessa: <<https://goo.gl/zTJQNC>>

Siren-Tiusanen, H. & Tiusanen, E. 2011. Päivärytmi ja toiminnan rakentuminen. Teoksessa A. Helenius, K. Karila, H. Munter, P. Mäntynen & H. Siren-Tiusanen, Pienet päivähoitossa. Alle kolmivuotiaiden varhaiskasvatuksen perusteita Helsinki: WSOY. 65–92

Varhaiskasvatuslaki 540/2018